

УДК 331.101.262

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ УКРАЇНИ**LEVEL OF ECONOMIC FREEDOM OF UKRAINE****Олена Вікторівна ЛУК'ЯНЕЦЬ***старший викладач кафедри обліку, аналізу та аудиту Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)**E-mail: alenlook@mail.ru***Olena V. LUKYANETS***Lecturer of Accounting, Analysis and Auditing Department of Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the NBU (Kyiv)*

Анотація. У статті досліджено суть і метод розрахунку індексу економічної свободи Heritage Foundation. Проаналізовано рейтинг України за рівнем індексу економічної свободи. Визначено можливі напрями підвищення рівня економічної свободи України.

Summary. In the article essence and method of calculation of index of economic freedom by Heritage Foundation are considered. Rating of Ukraine is analysed after the level of index of economic freedom. The possible directions of economic freedom increasing of Ukraine are certainly determined.

Ключові слова: *економічна свобода країни, індекс економічної свободи Heritage Foundation, складові індексу, рейтинг України.*

Key words: *economic freedom of country, index of economic freedom Heritage Foundation, constituents of index, rating of Ukraine.*

Постановка проблеми. Кожна країна обирає власний шлях розвитку, надаючи перевагу або особистій свободі з високим ступенем господарського ризику, або економічній безпеці з високим ступенем несвободи. Останнє характерно для країн з адміністративно-командною економікою, що базується на директивно-планових засадах.

Україна, отримавши у спадок саме адміністративно-командну економіку, за час незалежного існування розпочала процес трансформації економіки у напрямі до змішаної економіки. Глибина кризових потрясінь економіки України (як і інших країн колишнього СРСР) і східноєвропейських країн, яка припала на другу половину 80-х – початок 90-х років, зумовлена не тільки деформаціями командно-адміністративної системи. Ці економічні потрясіння були пов'язані з необхідністю докорінного технологічного переозброєння виробництва, викликаного новим етапом науково-технічної революції.

Пошук найбільш прийнятних способів трансформації економіки України базується на світовому досвіді, який доводить, що основною умовою процвітання країн та націй стало суттєве підвищення рівня економічної свободи. Ознайомлення зі світовою практикою визначення рівня економічної свободи та обґрунтування необхідності розробки заходів щодо підвищення рівня економічної свободи України зумовили актуальність теми цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам економічної свободи присвячено праці економістів-класиків, таких як А. Сміт, який визначив, що тільки вільний ринок дає можливість досягти більшої продуктивності, а роль держави в економіці має зводитись до необхідного мінімуму, що полягає в запобіганні шахрайству, застосуванні сили на ринку та підтримці податкової системи [7]. Прибічники неокласичних і ліберальних поглядів, такі як М. Фрідман [8], Ф. Хайек [9], Л. Ерхард [11] вважали, що умовою економічної свободи виступає ринкова економіка, а гарантом економічної свободи індивіда є його приватна власність. На думку сучасних українських вчених, таких як В. Геєць [3], А. Чухно [10], І. Булеєв [2] свобода індивіда має проявлятися не тільки в економічній сфері, а й соціальній, політичній, духовній, причому при повній свободі від тиску владних сил.

Метою статті є дослідження рівня економічної свободи в Україні та її місця у світових рейтингах щодо економічної свободи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Загальна оцінка економічного розвитку країни в цілому надається світовими рейтингами на основі інтегральних показників, що дозволяють визначити місце країни серед інших країн світу.

Серед таких інтегральних показників можна виокремити індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), який визначає американська

дослідницька організація Heritage Foundation (з 1995 року) та оприлюднює видання «Wall Street Journal».

Індекс економічної свободи є досить важливим показником, оскільки проведені світові дослідження вказують на достатню сильну кореляцію між економічною свободою і процвітанням країни. Як правило, країни з високим рівнем економічної свободи мають вищий рівень добробуту громадян, особистої свободи і тривалості життя. Вільніші економіки набагато краще працюють над зменшенням бідності, ніж жорстко регульовані економіки.

Шведський учений Н. Берггрен довів, що при високому рівні розвитку економічної свободи всі верстви суспільства збагачуються більш рівномірно, а в країнах, де держава прагне максимально регулювати економіку, виграють лише деякі групи населення. На його думку, що нижчим є рівень економічної свободи в державі, то нижчими є особисті доходи її громадян і тим менше термін існування такого режиму [1].

Індекс економічної свободи Heritage Foundation розраховують як середнє арифметичне за десятьма рівноважними показниками: свобода бізнесу; свобода торгівлі; фіскальна (податкова) свобода; державні витрати; монетарна (грошова) свобода; свобода інвестицій; фінансова свобода; захист (гарантії) прав власності; свобода від корупції; свобода праці (трудоустрою). Кожен з цих показників максимально оцінюється у 100 балів, таким чином, країна з абсолютно вільною економікою в результаті отримує 100 балів, а там, де свободи немає в принципі, відповідно – нуль.

За індексом економічної свободи країни світу поділяють на 5 умовних груп:

- вільні (free) – з показником 80–100 балів;
- переважно вільні (mostly free) – з показником 70–79,9 балів;
- помірно вільні (moderately free) – з показником 60–69,9 балів;
- переважно невільні (mostly unfree) – з показником 50–59,9 балів;
- невільні (деспотичні) (repressed) – з показником 0–49,9 балів.

За даними Heritage Foundation серед 179 країн світу, представлених у звіті 2012 року, в першу групу (вільної економіки) увійшли країни, що набрали 80 балів і більше. Таких виявилось всього п'ять: Гонконг (тримає лідерство в рейтингу 18 рік поспіль), Сінгапур, Австралія, Нова Зеландія і Швейцарія [5].

Друга група країн з переважно вільною економікою налічує всього 23 країни, причому 12 з них – це країни Євросоюзу. Лідируючу позицію займає Канада (79,9 бали), США і Японія посідають 10 (76,3 бали) і 22 (71,6 бали) місце відповідно. Слід зазначити, що переважно вільною економікою володіють тільки дві пострадянських республіки – Естонія (16 місце; 73,2 бали) та Литва (23 місце; 71,5 бали), причому Естонія залишила позаду Фінляндію, Японію і Німеччину.

До третьої групи з помірно вільною економікою увійшли 62 країни з показником економічної свободи від 69,9 балів (Уругвай) до 60,1 (Ліван). До цієї групи, зокрема, зарахували: Грузію (34 місце; 69,4 бали), Вірменію (39 місце; 68,8 бали), Латвію (56 місце; 65,2 бали), Болгарію (61 місце; 64,7 бали), Румунію (62 місце; 64,4 бали), Польщу (64 місце; 64,2 бали), Казахстан (65 місце; 63,6 бали), Монголію (81 місце; 61,5 балів), Киргизстан (88 місце; 60,2 бали).

Рис. 1. Індекс економічної свободи України

Переважно невільна економіка характерна для 50 країн з індексом економічної свободи від 59,9 до 50 балів. Групу очолює Азербайджан (91 місце; 58,9 бали), значно поступаються Молдова (124 місце; 54,4 бали), Таджикистан (129 місце; 53,4 бали) і Росія (144 місце; 50,5 бали). Останнє 150 місце у групі займає Лаос з індексом економічної свободи у 50,0 балів.

До групи країн нижчої категорії репресивних економік з показником індексу до 50 балів увійшли 29 країн, серед яких Україна посіла 163 місце (46,1 бали), пропустивши вперед Беларусь (153 місце; 49,0 балів). Серед теперішніх і бувших країн СНД гірші показники лише в Узбекистані (164 місце; 45,8 балів) та Туркменістані (168 місце; 43,8 бали). Країна, що завершує перелік і має найменший бал – це Північна Корея (179 місце; 1 бал).

За 18 річний період становлення України величина індексу економічної свободи країни зросла з 39,9 балів (1995 рік) до 46,1 балів (2012 рік), причому з 1995 року по 2002 рік Україна була у групі країн з так званою «невільною економікою», з 2003 по 2008 роки країна покращила свій рейтинг і піднялась до позиції в групі країн з «переважно невільною» економікою з найвищим рівнем економічної свободи у 2005 році – 55,8 бали. Однак, починаючи з 2009 року, індекс економічної свободи є нижчим за 50 балів, що зараховує Україну до групи країн, де економічна свобода обмежується і є репресивною (рис. 1).

Крім того, Україна знаходиться на останньому місці в рейтингу серед 43 європейських країн та посідає позицію значно нижчу за середньосвітову (таблиця 1).

З десяти критеріїв, що визначають загальний індекс економічної свободи, Україна має високі бали лише з трьох: у сфері торгівлі (84,4 бали), фіскальної (78,2 бали) та монетарної свободи (67,7 бали). Найнижчі бали отримано щодо свободи інвестицій (20 балів), свободи від корупції (24 бали), державних витрат (29,4 бали), захисту прав власності та фінансової свободи (по 30 балів).

Слід зазначити, що порівняно з минулим роком рівень економічних свобод в Україні виріс на 0,3 бала, що дозволило країні піднятися

в рейтингу на одну сходинку. Це відбулося за рахунок позитивних зрушень у сфері монетарної політики, фіскальної свободи, свободи від корупції та свободи праці. Але таке зростання має досить скромний вигляд хоча б тому, що ще в 2006 році Україна посідала 117-те місце, будучи «переважно невільною».

Укладачі рейтингу вважають, що основи економічної свободи в Україні є достатньо крихкими, оскільки показники інвестиційної, фінансової свободи та свободи прав власності декілька років поспіль залишаються на тому ж рівні (20, 30 і 30 балів відповідно) і є значно нижчими за загальний рейтинг України та середньосвітовий рівень, а також погіршилися позиції у сфері ведення бізнесу, торгівлі та державних витратків.

Рівень інвестиційної свободи в Україні (20 балів) значно нижчий від середньосвітового (49,3 бали). Причинами низького рівня свободи інвестицій експерти називають складність і суперечливість українського законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, нерівність умов для українських та іноземних інвесторів та слабкий правовий захист інвесторів, непрозорий приватизаційний процес та інші причини, що обмежують легкість інвестування коштів в Україну.

Основними причинами зниження рейтингу України названо неефективність державних витрат і корупція, які тісно пов'язані між собою. Показник державних витрат (29,4) майже удвічі менший від середньосвітового показника (58,1). Державні витрати досягли 48,5 % ВВП, бюджетний дефіцит складає понад 3 % ВВП останніми роками, і державний борг досяг 40 % ВВП.

Висока і всепоглинаюча корупція впливає на всі економічні процеси в Україні. Зазначимо, що за індексом сприйняття корупції, який визначає авторитетна міжнародна правозахисна організація Transparency International, Україна в 2011 році посідала 152 місце серед 183 досліджуваних країн [6]. Нагадаємо, що цей індекс ранжує країни і території відповідно до їх рівня сприйняття корупції в державному секторі, оцінка виставляється за шкалою від 0 (дуже високий рівень корупції) до 10 (дуже

Таблиця 1

Індекс економічної свободи України та його складові у 2012 році

Загальний бал	Свобода бізнесу	Свобода торгівлі	Фіскальна свобода	Державні витрати	Монетарна свобода	Свобода інвестицій	Фінансова свобода	Захист прав власності	Свобода від корупції	Свобода трудових стосунків
46,1	46,2	84,4	78,2	29,4	67,7	20,0	30,0	30,0	24,0	51,2
Середньосвітовий рівень										
57,9	62,9	72,5	74,8	58,1	72,4	49,3	47,3	42,2	39,3	59,8

Джерело: [5]

низький рівень). Слід зазначити, що Україна має лише 2,3 бали і поділяє сходинку разом з Таджикистаном, відстаючи від Росії, Білорусі і Азербайджану (всі 143 місце; 2,4 бали) та розташована поруч із такими країнами як Уганда, Того, Республіка Конго, Гвінея-Бісау, Кенія, Лаос тощо.

Слабкий захист прав власності та поширена корупція значно знижують бажання займатися підприємницькою діяльністю та підривають перспективи довгострокового економічного розвитку. Судова система не вільна від політичного втручання, підлягає адміністративному тиску, відзначено суттєву судову корупцію. Політична нестабільність продовжує заважати розвитку українського приватного сектору. Втручання уряду та загроза експропріації приватного майна обмежують економічну активність в країні.

Серед чинників, які значно вплинули на зниження індексу економічної свободи є рівень фінансової свободи, за яким Україна протягом 2008–2012 років втратила два рівні у рейтингу – з 50 до 30 балів. Фінансова свобода оцінює ступінь банківської ефективності та певною мірою незалежність від державного втручання і контролю фінансового сектора країни. Низький рівень фінансової свободи свідчить про надмірне втручання держави у діяльність банківської системи та розміщення кредитів, значний вплив державного регулювання фінансових послуг та складність створення нових фінансових установ, як наслідок, банки є недокапіталізованими, велика кількість неповернутих позик продовжує віддзеркалюватись на банківській системі. Рейтинг зазначає, що слаборозвинений фінансовий сектор України з великими зусиллями надає необхідні кредити для розвитку приватного сектору, водночас нормативно-правова база залишається непрозорою та обтяжливою.

Експерти Heritage Foundation вважають, що сучасна фінансова система України є слабкою і недорозвинутою (це стосується, насамперед, страхового ринку, недержавних пенсійних фондів, ринку капіталу) і фактично не виконує своїх прямих функцій – забезпечувати стабільний грошовий обіг, формувати потоки інвестицій і страхувати їх від фінансових ризиків. Диспропорція української фінансової системи виявляються наочніше відносно високих темпів зростання кредитів і запозичень, як зовнішніх, так і внутрішніх. Валовий зовнішній борг, включаючи державні і корпоративні борги, досяг величезних для української економіки розмірів, перевищивши 100 млрд дол США у 2011 році, причому в цій сумі зовнішній борг банків досяг 39 млрд дол США. Обсяг державного боргу, окрім коштів Міжнародного валютного фонду, збільшувався також за рахунок кредитів від інших міжнародних організацій, що перетворило Україну на

одного зі світових лідерів серед позичальників. Збільшення державного боргу здійснюється значною мірою за рахунок його зовнішньої частини, яка номінується у вільно конвертованих грошових одиницях, що несе додаткові ризики через коливання курсів валюти [4, с. 233].

Отже, всі елементи фінансової системи (державні фінанси, банківський і небанківський фінансовий сектор) потребують перебудови. Особливо актуальним є реформування державних фінансів, насамперед державного бюджету, який не має довгострокового цільового планування і обмежується реалізацією поточних політичних завдань через політичну нестабільність, непрофесійність у формуванні і використанні фінансових ресурсів.

Висновки. Отже, аналіз індексу економічної свободи України в розрізі його 10 компонентів показує, що значення лише двох компонентів – «свобода торгівлі» і «фіскальна свобода» перевищують середньосвітові. Особливо низькі значення порівняно з середньосвітовими отримали такі компоненти як «державні витрати», «свобода інвестицій», «фінансова свобода», «захист прав власності», «свобода від корупції».

Експерти Heritage Foundation вважають, що банківська система України є неефективною, фінансовий сектор недорозвиненим, а фінансова система в цілому є слабкою і фактично не виконує своїх прямих функцій.

Держава активно втручається не тільки у функціонування фінансового сектора, а й в економіку в цілому практично за всіма напрямками, стримуючи розвиток вільного ринку і заважаючи процесам ринкового ціноутворення і конкуренції.

Досвід передових країн світу свідчить про чітке розмежування повноважень держави і вільного ринку, що забезпечує досягнення найбільшого ефекту для країни. Адже результатом відсутності економічної свободи є лише бідність і низькі темпи економічного зростання.

Україна вже більше 6 років (за рішенням Ради міністрів ЄС – з 30.12.2005 р., США – з 17.02.2006 р.) має статус країни з ринковою економікою, з 16.05.2008 року є членом Світової організації торгівлі та планує стати членом Євросоюзу, але дивлячись на її регрес в напрямі концепції стійкого розвитку, можна сказати, що країна ще довго не зможе потрапити в ЄС, оскільки економічний вимір погіршується та віддаляє країну в рейтингу сталого розвитку.

Таким чином, проблеми України щодо економічної свободи потребують оперативного вирішення та визначення необхідних економічних реформ.

Список використаних джерел

1. Берггрен Н. Преимущества экономической свободы [Электронный ресурс] / Н. Берггрен. — Режим доступа : http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.
2. Булеев И. Институт гражданского общества / И. Булеев // Научные труды ДонНТУ. — Сер. Экономическая-2005. — Вып. 89-1. — С. 121-126.
3. Гец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины / В. Гец // Экономика Украины. — 2010. — № 3. — С. 4-20.
4. Колеснікова-Стейнруд О. В., Дудка Л. Д. Рівень індексу економічної свободи в Україні і аналіз його складових / О. В. Колеснікова-Стейнруд, Л. Д. Дудка // Вісник східно-українського національного університету імені Володимира Даля. — № 15 (169). — 2011. — 302 с., С. 225-239, С. 233.
5. Рейтинг країн за індексом економічної свободи Heritage Foundation [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year>.
6. Рейтинг країн за індексом сприйняття корупції Transparency International [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: пер. с англ. / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 1776 с.
8. Фридман М. Капитализм и свобода : пер. с англ. / М. Фридман. — М. : Новое издательство, 2006. — 240 с.
9. Хайек Ф. Дорога к рабству : пер. с англ. / Предисл. Н. Я. Петракова / Ф. Хайек. — М. : Экономика, 1992. — 176 с.
10. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // Экономика Украины. — 2001. — № 11. — С. 49-55.
11. Эрхард Л. Благосостояние для всех: пер. с нем. / Л. Эрхард. — М. : Начала-пресс, 1991. — 336 с.